

POBLE, CULTURA I LLENGUA

per JULIÀ SANVALERO APARISI

Universitat de Valencia

Lo Rat Penat clausura hui el XXV Curs de Llengua Valenciana. Molts valencians, i encara forasters, han perfeccionat el seu domini de la llengua valenciana gracies ad esta benemerita llabor de la nostra valencianissima entitat.

La major part dels habitants del Regne de Valencia encara parlen valencià. I dic *encara*, conscientment, perquè la llengua es una part de l'història i de la cultura d'un poble i la cultura i l'història se fan, refan i desfan al pas dels segles. La voluntat del poble valencià nos ha conservat la nostra llengua fins a hui i la voluntat i la conscient participació en estos cursos de llengua asseguren el pervindre.

Per la meua part, en esta ocasió, com no puc minorar la llabor feta pels mestres que han impartit les lliçons, voldria pensar en veu alta sobre la llengua del poble i la cultura valencianes.

1. Comprensió de la llengua.

Molts valencians parlen valencià; casi tots els valencians l'entenen; relativament pocs el lligen be i menys encara l'escriuen correctament. Esta situació, que es dona hui, no es la mateixa de fa dos segles o cinccents anys, ni es d'esperar que siga la de demà si volem els valencians i aprofitem la possibilitat de millorar la qualitat del nostre valencià per l'ensenyament en l'escola. De la mateixa manera que l'ensenyança de l'espanyol ha millorat l'altre llenguatge romanç, que venen parlant de sempre part dels valencians, com a resultat bàsic de la transformació del baix llatí.

Pero el valencià, com totes les llengües, té un cabal total de vocabulari fet a lo llarg de l'història, en que hi ha paraules en us i paraules obsoletes, desacostumades, per velles, per antiquades, o per oblidades. Pero, a més, els diferents grups de gentes, dins mateix de la nostra terra, tenen una manera distinta de parlar el valencià, no soles foneticament, sino en les paraules del seu vocabulari per això es fàcil distinguir, en oir-los parlar, als valencians de la Plana, de Morella, d'Alcoy o de la Marina. El fenomen no es distint per a nosatres, sino general a totes les llengües.

El grec mateix de l'època clàssica tenia moltes formes diferents, pero hi havia un grec llatineri més o menys comu a tots els escriptors i tots s'entenien en esta *koine grega*, sense abandonar les seues parles propies, populars vulgars. L'enriquiment d'estes parles es feya per la comunicació entre les etnies —políticament independents i culturalment ab personalitat pròpia—, afavorida per contactes socials —guerres, paus, jocs Olímpics, festivals religiosos o civils— i per la categoria dels creadors literaris d'històries, mits, tragedies, comedies, obres filosòfiques o científiques que utilisaven un llenguatge cult, depurat, ric i esteticament atractiu.

Pero tot açò es fenomen elemental de totes les llengües: a Góngora, el gran poeta espanyol, cordoves, li digueren cultera en el segle desset perque inventà la paraula «nocturno» que hui usen fins els analfabets.

Si les llengües les feren l'imposició política, les «acadèmies», els gramàtics o els lletraferits —¡curiosa paraula ben nostra!— seguiriem parlant llatí i no existirien el ruma, l'italià, el francès, l'espanyol, el gal·lec, el portuguès, el català, el valencià o el mallorquí.

Perque no se tracta de contabilisar totes les paraules antigues i modernes de la llengua parlada per un poble i ab una computadora, hui traure totes les característiques filològiques, científicament possibles, i cristallisar-les per a sempre, per a tota l'eternitat, perque el futur botarà per damunt de la computadora, dels filòlegs i de la que hui diríem «lògica» i, pel pas de l'història, la llengua la seguirà fent l'us del poble ab una lògica, un sentit filològic i una computadora vital infalibles.

Per això crec que la comprensió de la nostra llengua —el valencià— deu fonamentar-se en dos premisses bàsiques: el coneixement del poble valencià i de la seua cultura, com a conjunts orgànics creats pel pas de mil·ennis. Dins d'esta vida col·lectiva multisecular te sentit la llengua; les teories van sempre darrere de la vida, perque, com diu un juriste: «*el dret segueix al costum pero coixejant*». Sols quant un poble i la seua cultura estiguen morts, es pot intentar una teoria definitiva, com pot fer-se hui de Roma —i no del tot, perque encara creixen margarides sobre la seua tomba—. Mentrestant cal tindre l'humilitat suficient per a no erigir-se en definidor pontifical i dir com la rabosa al raïm en la fàbula llatina: «*nondum matura est*», encara no està madura.

Sols el coneixer el poble i la cultura valenciana nos donarà base per a comprendre la llengua. Pensar que «el país», es a dir, la geografia, pot explicar la llengua, es un desfici que no val la pena discutir. Les arrels que trobarem en la terra son historia.

2. El poble: historia i demografia.

Els pobles –i els habitants d'esta terra valenciana entre ells– estan constituïts per persones individuals quina característica humana mes acusada es, no la comunicació social que existix també entre altres espècies animals, sino l'ús per ad esta comunicació de la paraula. La tradició oral d'esta comunicació pot tindre dos o tres milions d'anys d'antiguetat, i, en cada moment, l'invenció de paraules dependria de les necessitats del moment. Hem de pensar –encara que els homens primigeneus foren grups menuts vagant per la terra buida, buscant el menjar– que moltes paraules usades per grups d'este tipus desapareixerien a l'extingir-se l'horda que les parlava. Per això ha dit un antropòleg: que per a l'història seria mes important una «cassete» ab les converses d'homens Neanderthalencs, de fa 100.000 anys, que molts arxius...

Pero, per sort, des de fa 2.500 anys, en la nostra terra, les paraules començaren a ser conservades per escrit i, encara que ignorem la llengua iberica, podem coneixer paraules de valencians tan antics; podem estudiar també texts antics de grecs i llatins que parlen de la nostra terra i dels seus habitants, donant-nos el nom dels pobles i de les poblacions, viles i ciutats que en ella havien i podem també, des de fa mes de dos mil anys, llegir, traduir i analisar escrits fets en llatí, llengua del poble dominador, per les gents que vivien en Valencia, en les terres de lo que mes endavant seria el Regne de Valencia, del Senia al Segura, des de les serralades, que formen la vera oriental de l'altipla central peninsular, vertent aigües a la mar mediterranea.

Estes terres formen una serie numerosa de comarques naturals, pero, en conjunt, participen de certes característiques comuns que els dona una personalitat distinta dels altres països circumvoltants –ací si que està ben utilitzada la paraula país, perquè parle de geografia–, com son el país catala i el país aragones al nord, el país castella a l'oest i el país murcia al sud, a on les planures mesetaries de la Mancha arriben per Albacete a les hortes litorals.

Si analisem el poblament de la nostra terra, comprendrem com l'història de les gents que han viixut en terres valencianes ha contribuït a refermar els vincles geogràfics i expliquen, al temps, els avatars demogràfics dels segles i comarques valencianes.

L'escassa demografia dels temps prehistòrics degue augmentar

considerablement quan comença l'agricultura i la domesticació dels animals. Fa quatre mil anys, la fabricació de ferramentes de bronze i la formació de viles petites al capdamunt de les montanyes permetria el poblament de quasi totes les terres del país valencià, però el nombre de valencians primitius no seria de consideració fins l'època ibèrica que troba en València pobles de nom conegut —contestans en les terres alacantines, edetans en les valencianes i castellonenques— ab verdaderes ciutats, viles i pobles fortificats des d'Oriola fins a Forcall i Benicarlo. D'este període tenim ja en les terres valencianes noms de viles i segurament arrels ètniques que arriben als nostres temps: Illix, Saitabi, Sacunt, o les que, sense nom identificat, se coneixen arqueològicament en Alcoy, Oliva, Llíria, etc.

Sobre esta base de població se produïra: el procés de la romanització que permetra ab la «*pax romana*» l'estabilització d'un poble creixent per una agricultura de secà i de rec que pobla les planes litorals i que es, sense dubte, el substrat —passat el parentesis visigòtic tan desvair en les terres valencianes—; el floriment islàmic dels regnes d'Alpont, València, Xativa i Denia, conegut per tot el món musulmà com les terres dels «moros valencians», que fonamentalment serien iberorromans islamitzats, ab mínimes relíquies de mossaraps, aço es d'iberorromans que mantingueren el cristianisme. Este *regne moro valencià* —partit políticament en ocasions— es el que conquista el rei d'Aragó, Jaume I.

2.1. Els valencians primitius.

Des de la fundació del Regne cristià per Jaume I fins a hui, sols han passat, demogràficament, en València, vint generacions i lo mateix que creguem que, científicament, es una falsetat parlar de raça per a distinguir als valencians dels que no ho son, també està falt de trellat el qui vullga donar patents de valenciania per tindre dos, cinc, deu o vint avantpassats habitants d'esta terra. Això no garanteix la seua valencianitat, tan sols el sedentarisme familiar.

Fa uns anys vaig visitar a uns amics valencians en Suïssa. El marit s'havia establert en València, se nacionalitzà espanyol i se casà ab una valenciana; les seues filles naixqueren en València, però va lluitar per lo que creia just —la república espanyola— i va emigrar l'any 1939. Quan vaig entrar a sa casa, vaig vore una Senyera valenciana, uns gravats de la Llonja i el Micalet, i passarem el dia parlant en valencià dels versos valencians que havia escrit i publicat aquell companyo poètic d'Almela Vives, de Thous Llorens; de la Sala Blava. Les arrels valencianes d'est home suís son, per amor, més fondes que deu generacions.

. Crec que conve pensar aixina i més ara, perquè la demografia valenciana es una variant i sols per amor i categoria espiritual podem els valencians fer valencians als que aci venen a viure, treballar i tindre fills valencians, i a morir.

En Paterna, en 1947 hi havia 8.500 habitants; hui en seran uns 30.000. En 1971 naixqueren 220 chiquets, moriren 76 persones, emigraren 72, immigraren 1.295. Sols en eix any, Paterna creixque en 1.267 valencians. ¿Quants en queden, hui, vius, dels 8.500 de 1947, molts del quals ya serien immigrants forasters?

A les acaballes del segle XIV els llibres d'aveïnaments de Valencia Ciutat recullen una immigracio d'un 66% de gents del Regne que venen a viure a la ciutat, un 28% de Terol, un 1'2%, de Saragossa, un 1'2%, de Catalunya, un 2'4% d'atres regnes hispanics i un 1'2% d'estrangers. Estes mostres nos ensenyen que Valencia Ciutat està iniciant el primer segle d'or espanyol ab el seu creiximent, que la vida en les terres del Regne, baix el comandament de senyors aragonesos i catalans, beneficiats de la conquesta de Jaume I, es menys atractiva que viure mes lliure i millor economicament en la capital i que esta atraccio la senten tambe gents d'atres terres, fins a l'estranger (França, Italia) i, especialment, els veïns de les dures terres de Terol.

L'assimilacio d'estos homens del segle XIV a la valencianitat sembla facil i l'història aixina ho mostra, encara que «poble ajustadis» de terres diverses, como diu Francesc Eximenis en el seu *Regiment de la cosa publica* i hem comentat en el nostre ensaig *Riesgos y venturas de «Valencia la Gran» en torno a 1400*, (1975). Pero: ¿sera Valencia capaç d'assimilar un pobre ajustadis com els 2.500 nous paterners per any, que son el 500% en trenta anys?

Si fora un fenomen aïllat no tindria importancia, pero ¿i Torrent i Sagunt, i Gandia i Benidorm i Elda, i tants i tants pobles del nostre Regne? Elig —estudiat fa poc per Vicent Gozalvez Pérez— tenia 55.000 habitants l'any 1950; 73.000 l'any 1960; 122.000 en 1970, que hui seran 130.000. Dels immigrants, mes d'un 95% no son valencians parlants; ¿quants ho seran en 1985 dels 200.000 habitants previstos?

Este es el problema demografic.

3. La cultura valenciana.

Este poble valencià que, historicament i demograficament ha tingut unes vicissituds propies i en moltes ocasions fortament diferents als demes països peninsulars, ha resolt en cada epoca les seues necessitats vitals ab un conjunt organíc de solucions que es lo que se denomina científicament *cultura*.

Historicament, cada una d'estes formes culturals es diferencia per al seu millor estudi i comprensió, pero, en veritat, la cultura valenciana es un tot, un continu, com les gents que les desenrollaren, que passen d'una

etapa a un altra per mig d'èpoques de transició, menys definides, perquè conserven trets tradicionals, antics i apunten característiques noves que acaben configurant-se com una nova època cultural, en la que, si s'estudia bé, se poden trobar recialles de les èpoques anteriors: el nostre valencià, per exemple, es un conjunt lingüístic constituït per elements derivats, bàsicament, del baix llatí parlat per tot el poble fins al segle VIII, enriquit del VIII al XIII ab arabismes i des del XIII fins a hui ab catalanismes, provençalismes, aragonesismes, castellanismes, etc..., a més, de cultismes moderns i mostra tendències fonètiques, paraules i expressions que van des de l'iberic fins als tecnicismes actuals, passant pel visigot, llengües nort africanes no arabigues, itàlia i frances migevals i moderns, etc. És a dir, un embolic vital, no tan simple com se fa creure.

3.1. Teoria documental de la cultura.

Totes les cultures son formes, mes o menys perdurables d'un amplíssim concepte abstracte que es la Cultura humana, però el temps i l'espai. diferencien modalitats continentals, nacionals, regionals o comarcals. Valencia es una cultura regional, en la que poden distingir-se subcultures comarcals, en quant les gents del litoral, de l'horta, del secà o de la muntanya tenen particularitats motivades per l'entorn geogràfic o per influències històriques que, un relatiu aïllament secular ha mantingut fins al nostre temps.

Però conve, per a entendre la personalitat cultural valenciana, saber lo que se comprén hui, científicament, per cultura. No se tracta de coneixer llibres, autors, ciències, llengües o monuments: això es erudició, formació acadèmica, lluent de la mar. La cultura residix en l'aigua de la mar mateix, que es el poble, i consistix en el conjunt de sabers que fan possible la vida d'eixe poble. Com bé es compren, un poble no viu d'erudició, de lliteratura, de saber història o trigonometria.

Un poble es una col·lectivitat humana que viu sobre un país determinat, que per mig d'una sèrie molt complexa de sabers —replegats o no pels llibres—, heretats dels avantpassats, copiats d'atres pobles o inventats de forma anònima, individual o col·lectiva, o nominativa, resol en cada moment les seues necessitats vitals. Estes necessitats vitals, que son problema cada dia —hui, fa 500 anys o en fa 1.000— ni son sempre les mateixes, en número ni en forma, ni tenen tampoc en cada cas una solució única i, per tant, per a sempre, sino que admitixen solucions diferents fins generacionals, de pares a fills, per canvis de gust, de modes, de noves possibilitats, etc.

El conjunt d'activitats, comportaments i creències que componen l'entramat vital d'un poble, es la Cultura i en ella, per a estudiar-la, es menester tindre en conte a l'analitzar-la una sèrie d'elements quina importància està en el conjunt i ningú dels quals es negligible ni

despreciable, perquè, si canvia, poden alterar-se tots els demes. Açò ho tenen per ara mes estudiat els naturalistes, que han conseguit preocupar al mon pel perill del desequilibri de l'ecologia. Però lo mateix que en l'història de la ciència, l'home en Grècia i abans, es dedicà a estudiar el mon exterior arribant a la madurea ab Sòcrates a l'iniciar l'estudi de l'home mateix, també hui comença a créixer l'interès pels problemes de l'home, i antropòlegs, sicòlegs, sociòlegs i etnòlegs deuen procurar l'anàlisi i estudi dels factors de desequilibri individual i social, quines conseqüències poden ser —en part ja ho estem palpant— mes greus que el desequilibri ecològic.

Nomenar uns pocs elements de la cultura nos servirà de base intel·lectiva a lo que després direm de la cultura valenciana. En tota cultura hi ha un país sobre el que viu el poble —ja que poquet deixen reduïda l'història, la cultura, la terra i el poble nostre els que parlen ara de «*País Valencià*»!—.

Però qualsevol poble ha tingut a lo llarg dels segles i te hui una sèrie de creacions materials, socials i espirituals. De tipus material tot lo que fa referència a l'adquisició d'aliments (caça, peixca, recolecció, agricultura, etc.); habitació, mobiliari i induments (vestits, ornaments, calcer, pentinats, etc.); tècniques de treball (oficis, indústries, etc.); transport; comerç (primitiu, dinerari, fiduciari); armament. Les creacions o solucions sociològiques es referixen a la família (l'individu, el matrimoni); Estat i formes polítiques (ací entra tota l'història, l'ús sobre les comandàncies i la política); societat (institucions, classes socials, guerres) i pràctiques socials (costums, usages, jocs i esports, funerària). Les solucions espirituals d'una cultura componen la llengua (parlada i literària, en vers i prosa), les Belles Arts, les Ciències (Cosmològiques, Matemàtiques, Naturals i Antropològiques) i les Creències (supersticions, mites, religions, idea de Deu).

Però mai es deu perdre de vista que tota activitat econòmica comporta supòsits socials i espirituals, així com una catedral pot estar determinada o determinar raons materials, tècniques o socials. Perquè una cultura ho es de veritat quan tots els seus elements formen un conjunt orgànic, com diu Ortega i Gasset, i dinàmics, com afegix yo. La cultura es un omnibus en marxa al que puja l'home quan naix i el baixen quan mor; dins de l'omnibus se forma la nostra personalitat; alguns baixen en marxa i s'incorporen a altra cultura, si poden o els deixen; altres (des de dins o des de fora) tracten de canviar la vida o la marxa de l'omnibus: si ho conseguixen eixa cultura ha mort.

3.2. *Etapas culturals valencianes.*

Analitzar en esta ocasió les etapes culturals de València seria excessiu, perquè als set moments que hem senyalat al parlar del poblament del

Regne, tindriem encara que afegir atres etapes culturals, produïdes per evolucio interna de la cultura valenciana, a causa de mecanismes d'aculturacio i de reciprocausacio que es produïxen en la vida dels pobles sense que canvie la seua composicio etnica.

Per això apuntare tan sols algunes etapes en les que Valencia, la regio valenciana, el Regne, ha tingut caracteristiques diferents a les d'atres països peninsulars.

Seria la terra, el clima o l'azar de les bandes de caçadors que vagaven per l'occident europeu, pero es el cas que l'anomenat, arqueologicament, Paleolitic Superior es diferent en Valencia, fa 40, 20 o 10.000 anys al de les terres del nord, l'oest o el sud: diferencies en ferramentes i art, com es pot vore en les troballes de Cullera, Gandia, etc., que hi ha en el nostre Museu de Prehistoria.

Diferent també i més viu que en part alguna (un poc en Terol i Lleida, un poc en Albacete) l'art impressionista i historicista mesolític de Morella, Ares, Valltorta, Bicorp, Enguera, Alcoy, etc...

Més extens que l'àmbit valencià és l'ocupat pels primers camperols i ceramistes, però la continuïtat rural de l'Edat del Bronze, de base agrícola però amb minories guerreres establides en els pujals de la nostra terra, és precis anomenar-lo Bronze Valencià, del Senia al Segura, com ho demostra el magnífic estudi, publicat fa uns dies per l'Ajuntament de Valencia, del meu deixeble i col·laborador, Josep Aparicio.

Al món iberic valencià, el Regne de la Dama d'Elig, com me va suggerir fa anys Antoni Igual, l'he anomenat Iberia Propia, perquè al nord està més helenitzat —en Benicarlo s'ha trobat fa poc un kilix grec d'època clàssica que és una de les peces millors (d'importació segurament ateniense) de la península— i, al sud de Valencia, l'iberisme ja està molt influït per lo púnic.

La romanitat de Valencia —a banda de la fundació de la capital i del relleu històric de Sagunt, Molvedre, Muriveteris per excel·lència— és fonamental, perquè els siscent anys de la «*pax romana*» degueren permetre un creixement demogràfic tan massiu que, sense dubte, constitueix la base del nostre poble. Molt falta per investigar, però hi ha que pensar que després sols vindrien, potser, uns centenars de visigots, uns milers de musulmans (no molts, si en són 40 o 50.000 per a tota la península), uns milers de cristians aragonesos i catalans i una immigració escalonada des del segle XIV com he dit. Açò vol dir, culturalment, que *els modes de vida de la massa de població no poden canviar cada vegada, perquè arriben unes minories dominadores, interessades en explotar al poble, no en culturitzar-lo*, o en viure sobre el país treballant i procurant la més ràpida assimilació a la manera de viure valenciana.

No se si hi haura forma de documentar-ho, pero es, culturalment necessari, que els 200.000 moriscs expulsats del Regne de Valencia a l'inici del segle XVII, deuen haver valencianisat, ab una profunditat desconeguda, la vida d'Àfrica del Nort. ¿O es que els jueus espanyols, els sefardites, tambe expulsats dos sigles abans, i que conserven llengua i tradicions serien mes espanyols que estos valencians que, necessariament, son hispanorromans convertits a l'islamisme?

3.3. La cultura valenciana hui.

Integrada Valencia des del segle XV en l'Historia d'Espanya, manté el caràcter de Regne i es governada per virreis fins a 1707. La centralisació d'estil francès, implantada des de dit any, culmina en 1833 per la divisió provincial que, a pesar de l'artificialitat d'orige, hui, sigle i quasi mig mes tart, té una substantivitat econòmica, viària i de transport, comercial, polític-administrativa, sanitària, deportiva, d'ensenyança, jurídica, religiosa, etc., que seria desficiat no valorar i no tindre en conte.

Pero per baix, per dins i per damunt d'esta superestructura, la cultura valenciana manté la seua personalitat i encara l'insufla en la superestructura mateixa. L'anàlisi permenorisat no el podem fer en esta ocasió, pero cada valencià pot prendre consciència de la nostra personalitat cultural pensant en lo que es la cultura —paraula utilitzada de manera científica inicialment pel nostre Joan Lluís Vives en el segle XV— i en els elements que comporten característiques valencianes. No es tracta d'elements, sino de la forma com estos elements se manifesten: agricultura hi ha en moltes bandes del món, pero la tradicional de Valencia es especial notoriament. L'habitat es quasi universal, pero la barraca, el maset, el riu-rau son valencians. No un vestit, sino molts i variats, son els de les nostres comarques, i les espadnyes i les rodetes dels pentinats de les dones. I oficis i artesanies, transports, des dels bous de les barques als rocins i les mules, els seus aparells i les saries. Sociològicament, des del naixement a la mort els habitants de Valencia tenen comportaments, idees i supersticions distintives. Pero, a més, hi ha el Tribunal de les Aigües i costums jurídiques, la pilota valenciana i els coloms buchos, usos funeraris diferents segons les comarques. Llengua valenciana i romanç serrà, categoria artística i musicals especials, festes propies i especialíssimes.

D'estes modalitats culturals, i mil més que podríem aportar, no se tracta de creure en la seua originalitat absoluta —seríem un poble extravagant—, sino en l'existència, mes o menys, colorejada de valencianitat i plenament valenciana per la conjunció, per l'organicitat ab tots els altres elements, en proporció establida per l'història i el caràcter de les gents d'este poble.

Encara seria menester completar l'anàlisi senyalant arrels de cada un dels elements, des de la prehistòria als nostres dies, marcant la data

i el camí pel que arribaren a la nostra terra i com foren assimilats o modificats en la recepció.

Pense, verbigràcia, en el joc del «moscone» que jugaven en els carrers de Florencia en el segle XV els joves de l'aristocràcia italiana i que hui juguen els joves llauradors del nostre poble ab el nom de «borinot». ¿El durien els comerciants valencians que traficaven ab Florencia en el Quatrecentos o seria joc romà, com els daus o la taba, que es troben en les excavacions arqueològiques?

4. La llengua valenciana.

Crec que lo correcte seria dir les llengües valencianes, perquè el bilingüisme del Regne es evident des del segle XIII i ampliar en este sentit de dualitat de parles en les terres de València l'afirmació de l'historiador Ubieto (1975, 166): «els filòlegs deuran d'aplegar a la conclusió de que la llengua parlada en el Regne de València no es un fenomen migeval, coetaneu o posterior a la reconquesta de Jaume I, sino anterior».

En efecte, escriptors del segle XI com Ibn Sida, que morí —en 1066 en Denia, que escriu un gran diccionari analògic de l'arap (editat en 1898-1903) se disculpa en el prolec dels errors que puguera tindre: *¿I com no he de cometre'ls yo* —traduïx Garcia Soriano— *si escric en temps tan alluntats (de quan l'arap se parlava en purea) i tenint que viure en persones que parlen romanç?*

Ara be, este romanç a que es referix Ibn Sida, ¿es valencià o churro o, com yo propose que s'anomena, romanç *valencià-serrà*? Perquè el naturaliste Ibn Buclarix, jueu saragossa, en 1106 dona noms de plantes en romanç saragossa diferents en l'algemia valenciana (per eixemple: diu «*aryento vivo*» al nostre argent viu o mercuri, parla de la «*planta sabonera*», de la «*corriola*») i distingix també l'algemia d'Aragó, mes al nord de Saragossa.

En el segle XIII, l'historiador valencià Ibn Alabar, que nos parla del moro Ben Abdalaziz, se referix a pobles de la serrania ab els noms de *Alpuente* i *Xierra*, en canvi, quan posa el sobrenom de l'erudit valencià Abdallah Ben Ahmed ben Şahin, mort en 1204, diu que li dien *El Sabatair*...

Molt mes arrere, fa mes de dos mil anys, segons Pericot (I, 269): «*El límit entre els ibers de la costa i els heribracs de l'interior que dominaven una població indígena, devia correspondre a un límit natural que se dona en etapes prehistòriques anteriors i, mes tart, en una separació lingüística entre les planes valencianes i les estribacions de la meseta*».

Pero no parlarem ara del romanç *valencià-serrà*, que no es llengua aragonesa, ni saragossana, com expliquen be els texts dels escriptors citats de l'època musulmana. L'ignorància dels cronistes de la reconquesta de València i seguidors han donat per establert que el romanç parlat en les serranies valencianes es «aragones», sense advertir que, com investiga Gual Camarena i recull Ubieto, furs d'Arago tingueren ab Jaume I, Morella, Vallibona, Burriana, Frades, Biar, Benicarlo, Vilanova, Mola Escabosa, Almagora, Salsadella, Benassal, Albocacer, Cati, Castell de Cabres, Vilafranca, Vilafames, Vinaros, Ares, Culla, Polpis, Tirig, Forcall, Les Cingles, Vistabella, Vilarreal, etc. (fins a 45) de les quals parlen hui «castella-aragones»: Villahermosa, Puebla de Arenoso, Viver, Caudiel o Altura. Totes les atres, junt a la costa o en l'interior, parlen valencià.

D'este valencià, de les seues arrels i del seu caracter, volem dir alguna cosa, ara.

4.1 Lloc de la llengua en la cultura.

La llengua es la solució trobada per la cultura per a satisfer la necessitat de comunicació entre els homens d'una societat. I es esta necessitat, mes o menys complexa, segons les exigències de la vida social, la que dirigix, a lo llarg de l'història, la formació de la llengua pel poble. La necessitat d'afinar els conceptes dins d'un grup huma explica un vocabulari ric per a una agricultura complicada, un vocabulari abundos per a una artesania desenrollada, un vocabulari copios per a relacions familiars en una societat intrincada, un vocabulari exquisit per a una lliteratura refinada, un vocabulari de precisió expressiva per a especulacions tècniques, científiques o filosòfiques. Cada un d'estos vocabularis, que en conjunt configuren una llengua, pot resultar esotèric o ser ignorat en gran part pels que no tenen necessitat del seu us, pero tots els estaments socials d'un poble quan ho precisen copien, tradueixen, aprenen o inventen les paraules que li son necessàries, d'acord ab la seua personalitat cultural i les arrels de la seua història (contactes ab atres pobles, imposicions polítiques i atres factors compresos).

4.2 Les arrels de la nostra llengua.

Lo que hem dit sobre la formació del poble valencià i sobre les etapes culturals me dona els fonaments per a establir les arrels de la nostra llengua. Un estudi, que esperem que es faça de bell nou, sense seguir la línia dels temes seculars i sense *parti-pris* anticientífics, esperem que mostrarà unes *tendències fonètiques que poden ser iberiques, per les que el baix llatí parlat en la terra valenciana, continuant la seua evolució durant les dominacions musulmanes*—be que assimilant paraules arabs, nort africanes de distintes parles i fins orientals no arabigues— *arribà a adquirir caracter de llengua romanç* que a partir del segle XIII, ab forta influència catalana i aragonesa, adquirix el caracter actual.

A esta llengua li diuen valenciana els escriptors que l'utilisen (Antoni Canals, Jaume Roig, Joanot Martorell, Roïç de Corella, Ausias March, Vicent Ferrer, etc.). Joanot Martorell, tan belicos, li haguera enviat una «lletra de batalla» al meu amic Martin de Riquer per dir que escriu el Tirant lo Blanch en català; Joanot Martorell, que tenia molt males puges, li diria: Che, no en català, sino «*en vulgar valenciana, per co que la nació d'on yo soc natural se'n puixa alegrar...*». Perque Joanot Martorell i els seus companys lliterats valencians coneixien per experiència lo que explica el mateix Riquer (*Historia literatura catalana*, I, 582): «*Com que els instruments de la teoria lliteraria eren deficients, l'ensenyança llingüística que resultava s'abocava a difondre una llengua arbitrària pintada de provençalismes que planejà sobre els versificadors catalans fins a l'aparició d'Ausias March i a l'eficaz influència dels renaixentistes italians*».

Segurament als valencians no els era menester llegir a Lluís d'Avergo que justificava escriure el *Torcimany*, a les acaballes del segle XIV, en català, per dos raons: «*primera perque escrivia en prosa, forma que no requeria el llenguatge trobadoresc, i segona, perque sent català, no li fora atribuït a presunció que es valguera d'una altra llengua que la pròpia*». Els lliterats valencians, mes lliures d'esperit, adoptaren la llengua pròpia – la *vulgar valenciana*, l'*algèmia* o *parleria dels de Paterna* (que tenia, per cert, senyors aragonesos de la família Luna des de la Reconquesta), *Torrent*, *Soterna*–, tant per a escriure en prosa com en vers, iniciant aixina el segle d'or de la lliteratura valenciana.

Al perdre categoria lliteraria, el valencià sols ha tingut el caliu del poble i pot ser s'haja contaminat de paraules impropies, pero l'ús i la voluntat dels valencians el poden netejar, mantenint-se com la llengua dels valencians. No crec que s'afone el castella per haver incorporat fa poc la paraula «*güisqui*» ab permis i forma donades per l'Academia, encara que ya hi ha lliterats que escriuen «*uisqui*», sense la *g* i els *puntets* que no se veuen en la parla popular.

Si se tracta d'ensenyar al poble una llengua lliteraria, pura, tecnica i artificialment perfecta, pot ser que algun dia un gran noveliste valencià tinga que escriure com Ignazio Silone en la seua novela *Fontamara*: «*In che lingua adesso acontare questa storia? A nessuno venga in mente che i Fontamaresi parlino l'italiano. La lingua italiana è per noi una lingua imparata a scuola, como possono essere il latino, il francese, l'esperanto. La lingua italiana è per noi una lingua straniera, una lingua morta, una lingua il cui dizionario, la cui grammatica si sono formati senza alcun rapporto con noi, col nostro modo di agire, col nostro modo di pensare, col nostro modo di esprimerci*».

4.3. El valencià.

He llegit estes paraules en italia, que segurament haveu comprés,

perque tambe es una llengua derivada del llatí. Totes les llengües anomenades romaniques ho son: l'Italia, el Ruma, el Frances, el Provençal, l'Espanyol, el Portugues, el Catala, el Valencià, el Retic, el Sart. Estos dos ultims no han tingut lliteratura estandard; el provençal i el valencià ya no la tenen: el catala tracta de refer-la des de la Renaixença.

Les llengües romaniques no deriven del *llati vulgar* que, mal escrit, deriva d'un *llati classic*, sino del *baix llatí parlat* que en cada territori va prendre una forma condicionada per l'història cultural dels seus parlants. Ad este baix llatí parlat s'uniren el *substrat* lingüístic de cada area i el *superestrat* de les aportacions d'immigrants de llengües estrangeres o de contactes ab altres usos parlants.

En cada cas, els dialectes llatins son diferents per a la classe alta d'administradors, oficials i veterans de l'exercit, classe mija o baixa, comerciants, llauradors, etc. Com per les escoles i gramatiques hi ha un baix llatí escrit, prou uniforme en tota la romanitat, se creu en una uniformitat lingüística que sols en els segles VIII o IX se desintegra de repent, per a florir en llengües romances. Pero en este baix llatí parlat en formes diverses es constituïxen els camps d'a on broten uns proto-romances que son despres les llengües romaniques, ab diferents solucions de fonologia, morfologia i sintaxis. El vocabulari es, en totes, basicament del llatí, escassissim del substrat, poc dels superestrats germanic i arap; els cultismes, «renaiximent» del llatí i grec; els tecnicismes, moderns.

Tot aço que es general, pot dir-se del valencià.

Si observem com a fenomen parell al nostre, el cas del Provençal vorem que, estrictament, es la llengua de la Provença (*La Provincia Narbonense* romana, 122 a.C.), diferent de la *langue d'Oc* —que es atra regio del sur de França— i de la *langue d'oïl* (modern *oui*), parlada en el centre i nord. Pero, lliterariament, *Provençal* es la llengua homogeneïsada artificialment pels «*troubadours*» dels segles XII, XIII i XIV. Dominat el Sur, despres de la creuada contra els albigenses pels senyors feudals del nord de França, s'afona el provençal i queden, com *patois*, el provençal estricte, l'auvernes, el llemosí, el gasco i altres dialectes.

Aci tenim el pas d'unes quantes vocals i consonants del llatí al provençal i al valencià:

LLATI	PROVENÇAL	VALENCIÀ
<i>amare</i>	<i>amar</i>	<i>amar</i>
<i>pedem</i>	<i>pe</i>	<i>peu</i>
<i>solum</i>	<i>sol</i>	<i>sol</i>
<i>flore</i>	<i>flor</i>	<i>flor</i>

<i>fide</i>	<i>fe</i>	<i>fe</i>
<i>auru</i>	<i>aur</i>	<i>or</i>
<i>caballu</i>	<i>cavall</i>	<i>cavall</i>
<i>gal-lina</i>	<i>galina</i>	<i>gallina</i>
<i>scribere</i>	<i>escriure</i>	<i>escriure</i>
<i>castellu</i>	<i>castel</i>	<i>castell</i>
<i>causas</i>	<i>cauzas</i>	<i>coses</i>
<i>securu</i>	<i>segur</i>	<i>segur</i>
<i>matura</i>	<i>madura</i>	<i>madura</i>
<i>laudare</i>	<i>lanzar</i>	<i>lloar</i>

Observacions tan elementals com estes paraules portaren a Milà i Fontanals, Alcover, Meyer Lübke, Morel, Fatio, Schultz-Gora, Bourcier i atres a mantindre l'identitat originaria del català ab el provençal. Pero, les coses no son sempre facilis i en conte de creure al catala un dialecte provençal, Schädel creu que es el catala el primer format en terres peninsulars i transplantat despres a Septimania; una cosa pareguda, pero mes tart en el temps, creu Morf. Empero, seguint lo que escriu el professor Planells, de la Cath. Univ. d'America (1974), Wafburg i Friederich Diez consideren, no obstant, el catala un idioma independent. La solucio de Griera (1922) es explicar el catala com a una formacio independent dels atres idiomes hispanics i resultat de dos corrents culturals l'afrorromanica i la galorromanica; tendencia esta —el galorromanisme del catala— que defen tambe Meyer-Lübke en 1925.

No es facil ni simple el problema. Menéndez i Pidal en 1926 considera, per contra, que el catala es iberorromanic per coincidencies fonetiques ab els dialectes hispanics primitius (el gallec-portugues, el lleones, el navarro-aragones, i el valencià, afegiria yo) salvant el castella, que es l'unica nota diferencial. Iberorromanic tambe considera el catala Amado Alonso (1951), tant si s'origina com a llengua romanç en Iberia com si arranca del substrat iberic: «*En abdos casos el catala es iberorromanic sense necessitat de polemiques*». En canvi, el provençal es galorromanic i per «llogica», si el catala no es iberorromanic es un dialecte galorromanic importat.

El professor Planells (1974) dedux de la seua revisio general: «*S'observa l'orige hispanic del catala, no coincidint en l'ambit —purament geografic— del galorromanisme, iberorromanisme o afrorromanisme. Si se creu vore en el catala singulars caràcters llingüistics ultrapirenaics tenint en conte que, durant el laps que va des del segle VI al IX fon decisiu per a la formacio dels romanços, i observant cuidadosament l'orientacio Nort del romanç catala, no deu de sorprendre massa que molts dels criteris gramaticals i lexics del catala siguen comuns en el provençal*».

Crec que en estes teories els filolecs tenen uns condicionaments, nacionalistes podriem dir, al posar tant d'emfasis en l'iberorromanisme

o hispanisme i galorromanisme, perquè sense ser filologia, sino historia cultural, fa anys vaig senyalar que convenia buscar el substrat de la nostra modalitat romanica, del valencià, en la Cultura Iberica de quina personalitat en la nostra terra he parlat. Ara be, els ibers no pensaven en Espanya i França, sino en les terres del Mediterraneu Occidental i han vixcut no sols en Valencia, sino en Catalunya, part d'Arago i sur de França fins a Marsella. Si s'arriba a dilucidar aço, el professor Planells tindria que canviar lo qui diu en esta forma: *No deu de sorprendre que molts dels criteris gramaticals i lexis del VALENCIÀ i del català siguen comuns en el provençal.*

¿Parla? ¿dialecte? ¿llengua? Totes les llengües romaniques han segut dialectes del baix llatí parlat i s'han fet llengües pel pes d'una «oficialitat» (la formació i imposició de les monarquies nacionals en l'Edat Mija) o d'una capitania cultural o literaria: el Dante i Cervantes, han fet mes per l'italia o el castella que les impositcions oficials.

De la voluntat de mantindre el valencià sou vosatres bona prova, a pesar de la defecció de les classes dominants; pero, junt a la voluntat deu anar l'estudi i l'investigació per a trobar la veritat. Acabe ab les paraules d'un gran filolec, André Martinet, per a que no es rebotu contra els que pensen d'atra manera. Diu Martinet: *«Encara que hi haguera una completa unitat en les files de l'estructuralisme, esperariem trobar resistència en molts grups i, encara que l'autor es convençut estructuraliste, se permet declarar que aço seria una reacció saludable contra el totalitarisme científic».**

* Esta conferencia fon impartida per l'autor en la clausura dels Cursos de Llengua Valenciana de Lo Rat Penat el dia 26 de juny de 1976, en el XXV aniversari del seu funcionament, i publicada, per la propia institució, en Valencia, l'any 1977. Hi ha traducció castellana, a carrec de la Dra. Milagros Gonzalo, autorizada i agraida per l'autor (en correccions, de detall, que s'han incorporat al text), i publicada, en Valencia, el mateix any 1977, dins de la colecció «Temas Valencianos» per l'editorial saragossana Anubar. [Ed.: Miquel Castellano]